

Wprowadzenie

W spółkach prawa handlowego, a w szczególności w spółkach typu kapitałowego, można zaobserwować ścieranie się rozmaitych, często przeciwstawnych interesów. Wynika to z rozbieżności oczekiwań tzw. aktorów korporacyjnych, takich jak spółka, wspólnicy (jej ekonomiczni właściciele), osoby zarządzające oraz wierzyciele. Napięcia i ewentualne konflikty powstają zarówno pomiędzy spółką oraz jej wspólnikami albo wierzycielami, jak i pomiędzy samymi wspólnikami – przede wszystkim, gdy pozycja jednego z nich jest dominująca względem pozostałych. Cechą wspólną płaszczyzn potencjalnych sporów jest występowanie w nich: po jednej stronie – podmiotów decydujących w sprawach spółki, a po drugiej stronie – podmiotów pozbawionych większego wpływu na sprawy spółki. W spółkach kapitałowych odzwierciedleniem tej prawidłowości jest rozbieżność interesów, która może wystąpić na osi: wspólnicy spółki – osoby zarządzające. Napięcia pomiędzy tymi podmiotami stanowią konsekwencję wyraźnego oddzielenia w spółkach typu kapitałowego funkcji „menedżerskich” od funkcji „właścicielskich”, zgodnie z wyróżnianą w doktrynie zasadą „rozdzielności kapitału od zarządzania”¹.

Zasygnalizowane konflikty interesów są szczególnie widoczne w ramach procesów łączenia się, podziału i przekształcania spółek, które w niniejszym opracowaniu zostały określone zbiorczym mianem „procesów restrukturyzacyjnych”. Instytucje prawne Tytułu IV KSH wykraczają poza zwykły zakres funkcjonowania spółek handlowych, skutkując istotnymi zmianami co do formy prawnej prowadzonej przez nie działalności i wiążąc się niejednokrotnie z doniosłymi konsekwencjami finansowymi dla spółek, ich wspólników i – pośrednio – wierzycieli. W efekcie, wystąpienie jakichkolwiek nieprawidłowości w postępowaniu osób przeprowadzających procesy restrukturyzacyjne naraża „aktorów korporacyjnych” na poniesienie znaczących szkód. Potencjalnie poszkodowanymi są głównie wspólnicy mniejszościowi, niemający decydującego wpływu na przemiany ustrojowe spółek i uzależnieni w tym zakresie od sposobu działania osób zarządzających. Dlatego też, w praktyce przeobrażeń prawno-ustrojowych spółek bardzo istotne znaczenie ma odpowiednie zabezpieczenie interesów uczestniczących w nich podmiotów. O doniosłości tej problematyki świadczy również jej wyraźne uregulowanie w prawie Unii Europejskiej. Zważywszy że przygotowanie i przeprowadzenie postępowań restrukturyzacyjnych niemal w całości przynależy do kompetencji zarządców – a przyznanie wspólnikom prawa do podjęcia ostatecznej decyzji w tym zakresie nie zawsze jest wystarczającym zabezpieczeniem przed nadużyciami – jednym z filarów ochrony prawnej interesów wspólników

¹ Zob. A. Szumański, [w:] S. Soltysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, Kodeks spółek handlowych, t. I, Komentarz do artykułów 1–150, Warszawa 2001, s. 45.

w omawianych procesach jest instytucja odpowiedzialności cywilnej funkcjonariuszy spółki. Odpowiedzialność ta ma charakter odszkodowawczy i w świetle polskiego prawa ponoszona jest przez osoby zarządzające i nadzorujące w spółkach kapitałowych oraz przez współników prowadzących sprawy spółek osobowych. Obie te kategorie osób zwane są łącznie w niniejszej pracy osobami działającymi za spółkę lub menedżerami spółki.

Odpowiedzialność cywilna za procesy łączenia się, podziału i przekształcania spółek handlowych nie została jak dotąd poddana systemowemu omówieniu w polskim piśmiennictwie. Większość publikacji w tym zakresie obejmuje albo całość problematyki odpowiedzialności cywilnoprawnej w spółkach² lub wybrane jej przypadki normatywne³, albo całość zagadnień związanych z procesami restrukturyzacyjnymi spółek⁴, względnie prezentację jednego z nich⁵. Instytucje prawne dotyczące wyłącznie odpowiedzialności cywilnej za łączenie się, podział i przekształcanie spółek są w tych opracowaniach jedynie fragmentem znacznie obszerniejszych rozważań. Mając na uwadze, że unormowania Tytułu IV KSH obowiązują dopiero od 2001 r. i w większości nie występowały w poprzednio obowiązującej regulacji polskiego prawa spółek, poglądy doktryny i orzecznictwo sądowe ukształtowane na tle przepisów Kodeksu handlowego jedynie w ograniczonym zakresie znajdują zastosowanie do nowego ustawodawstwa. W szczególności dotyczy to całkowicie nieznanymi w poprzednim stanie prawnym norm wynikających z art. 512, 526, 548 i 568 KSH, które są zasadniczym przedmiotem oceny w niniejszym opracowaniu. Istotnym *novum* tych regulacji jest umożliwienie na ich podstawie dochodzenia roszczeń odszkodowawczych przez współników (akcjonariuszy) spółek, a z mocy art. 568 KSH także przez wierzycieli, bezpośrednio od osób zarządzających. Tak określony zakres podmiotowy stanowi nową jakość w stosunku do innych przypadków normatywnych odpowiedzialności cywilnej funkcjonariuszy spółek handlowych, w których podmiotami uprawnionymi są na ogół wyłącznie spółki, nie zaś ich wspólnicy.

Prowadzone rozważania dotyczą ponadto odpowiedzialności wynikającej z art. 293 i 483 KSH. Uzasadniony jest pogląd, że zakres zastosowania tych norm obejmuje nie tylko instytucje prawne Tytułu III KSH, ale również łączenie się, podział i – w zakresie niewyłączonym przez art. 568 KSH – przekształcanie spółek. Konstrukcja prawna art. 293 i 483 KSH oraz art. 512, 526, 548 i 568 KSH jest niemal tożsama i w przedstawionych wywodach przepisy te zostały ujęte jako jednolite unormowanie odpowiedzialności cywilnoprawnej za procesy restruktury-

² Zob. T. Siemiątkowski, *Odpowiedzialność cywilnoprawna w spółkach kapitałowych*, Warszawa 2007.

³ Zob. K. Bilewska, *Dochodzenie roszczeń spółki kapitałowej przez jej współników (actio pro socio)*, Warszawa 2008.

⁴ Zob. A. Kidyba (red.), A. Witosz, *Łączenie, podział i przekształcanie spółek*, Biblioteka Prawa Spółek, t. IV, Warszawa 2007; Z. Majkut, *Łączenie się, podział i przekształcanie spółek prawa handlowego. Studium prawne, ekonomiczne i edukacyjne*, Toruń 2007.

⁵ Zob. G. Miś, *Przekształcanie spółek handlowych*, Warszawa 2005; A. Stepien, *Przekształcanie spółek handlowych*, Warszawa 2005; M. Borkowski, *Łączenie się spółek akcyjnych*, Warszawa 2001; P. Piniór, *Podział spółek kapitałowych w prawie polskim i niemieckim*, Warszawa 2003.

zacyjne, na podstawie którego uprawnionymi do roszczeń odszkodowawczych są zarówno wspólnicy spółek, jak też same spółki i – w określonym zakresie – osoby trzecie. Wypada podkreślić, że analiza zawarta w niniejszej pracy dotyczy wyłącznie odpowiedzialności osób działających za spółkę, z pominięciem innych przypadków odpowiedzialności cywilnej w procesach restrukturyzacyjnych. Nie zostały poddane omówieniu przepisy o odpowiedzialności ponoszonej przez spółkę (art. 509 § 3, art. 544 § 3 i art. 516¹⁷ § 3 KSH) oraz bieglego rewidenta (art. 513, 527, 549 i 568 § 2 KSH). Argumentem przemawiającym za ograniczeniem ram tematycznych opracowania do odpowiedzialności jedynie menedżerów spółek są znaczące odmienności konstrukcyjne pomiędzy art. 293, 483, 512, 526, 548 i 568 KSH a wymienionymi wyżej regulacjami. Istotne jest również, że prowadzone rozważania zostały skoncentrowane na odpowiedzialności osób podejmujących w procesach restrukturyzacyjnych określone działania lub zaniechania albo osób mających taką możliwość, i odpowiadających za powstałe w tych procesach szkody. Poza zakresem omówienia pozostaje natomiast problematyka odpowiedzialności za zobowiązania restrukturyzowanych spółek, a w tym subsydiarna odpowiedzialność wspólników łączących się lub podlegających przekształceniu spółek osobowych.

Zasadniczym celem pracy jest określenie charakteru i konstrukcji prawnej odpowiedzialności cywilnej w procesach restrukturyzacyjnych. Artykuł 512, 526, 548 i 568 KSH wprowadzają do polskiego prawodawstwa autonomiczne zasady odpowiedzialności odszkodowawczej funkcjonariuszy spółek. Zważywszy że osobami uprawnionymi na podstawie tych przepisów są wspólnicy (akcjonariusze) spółek, a podmiotami zobowiązanymi są członkowie władz spółek, w prezentowanych regulacjach doszło niejako do „przełamania” wyróżnianej w spółkach kapitałowych zasady „rozdzielności kapitału od zarządzania”. Co więcej, normy te umożliwiają dochodzenie roszczeń także wspólnikom łączących się lub przekształcanych spółek osobowych oraz, zgodnie z art. 568 KSH, określają obowiązek odszkodowawczy w stosunku do osób trzecich, takich jak np. wierzyciele spółek. Z tych względów oraz wobec swoistej konstrukcji prawnej omawianych regulacji, która w części zbliżona jest do odpowiedzialności deliktowej z art. 415 i n. KC, w części zaś do odpowiedzialności kontraktowej z art. 471 i n. KC, odpowiedzialność osób działających za spółkę w procesie jej łączenia się, podziału i przekształcenia uznano w niniejszym opracowaniu za rozwiązanie *sui generis* na tle innych polskich przepisów o odpowiedzialności cywilnoprawnej. Za postawioną tezę przemawia także szczególnie określony zakres przedmiotowy tych norm oraz ich autonomiczny termin przedawnienia roszczeń. Wydaje się natomiast, że odpowiedzialność z art. 293 i 483 KSH nie ma *sui generis* charakteru prawnego, lecz – odmiennie niż art. 512, 526, 548 i 568 KSH – przynależy do kategorii odpowiedzialności kontraktowej.

Celem opracowania jest także rozstrzygnięcie wielu zagadnień szczegółowych, związanych przede wszystkim z jej zakresem podmiotowym i przedmiotowym oraz zasadami dochodzenia roszczeń odszkodowawczych. Określenia wymaga m.in., kto ponosi odpowiedzialność i za co odpowiada oraz jakie są zasady wnoszenia powództw odszkodowawczych, ochrony osób pozwanych i zwolnienia od obowiązku naprawienia szkody. Kwestie te mają doniosłe znaczenie dla praktyki

stosowania analizowanych przepisów i niewątpliwie składają się na ich całościową prezentację. Jednym z najbardziej spornych zagadnień jest ustalenie skutków prawnych naruszenia miernika staranności. Dyskusyjne jest bowiem, czy niedochowanie standardów w tym zakresie stanowi – podobnie jak np. w prawie niemieckim, amerykańskim lub francuskim – o bezprawności postępowania menedżera spółki, czy też dotyczy wyłącznie oceny jego zawinienia. Cenne są również – wykraczające w istotnej mierze poza zakres unormowań Kodeksu spółek handlowych – rozważania dotyczące tzw. szkody pośredniej wspólników, zakresu pojęcia winy osoby działającej za spółkę oraz przesłanek ekskulacyjnych. Włączenie tych zagadnień, poruszanych dotąd głównie na tle ogólniejszej perspektywy regulacji Kodeksu cywilnego, było podyktowane ich ważką rolą dla odpowiedzialności cywilnej w procesach restrukturyzacyjnych i posłużyło do wyprowadzenia ciekawych wniosków mających zastosowanie do prawa spółek.

W opracowaniu wykorzystano przede wszystkim metodę dogmatyczną oraz prawnoporównawczą. Wyprowadzone wnioski oparto na wykładni przepisów prawnych, dorobku polskiej doktryny i orzecznictwie sądowym. W mniejszym natomiast stopniu odwołano się do metody historycznej i empirycznej, zważywszy że omawiane regulacje Kodeksu spółek handlowych nie miały swoich odpowiedników w ramach Kodeksu handlowego, a praktyka ich stosowania jest jak dotąd niewielka. Istotne znaczenie dla prowadzonych badań miała analiza prawnoporównawcza, a w szczególności nawiązania do prawa Unii Europejskiej oraz systemów prawnych państw, w których przyjęto inne niż w Polsce modele odpowiedzialności cywilnej za procesy restrukturyzacyjne spółek handlowych. Szerokie spojrzenie na tematykę pracy pozwoliło ustrzec się schematycznego, zdeterminowanego wyłącznie rodzimymi regulacjami, postrzegania odpowiedzialności cywilnej menedżerów.

Niniejsza praca została sporządzona na podstawie rozprawy doktorskiej przygotowanej i obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Promotorem rozprawy był Prof. dr hab. *Andrzej Szumański*, któremu bardzo dziękuję za okazaną pomoc, życzliwość i inspirację naukową. Składam również podziękowania recenzentom rozprawy doktorskiej – Prof. dr hab. *Wojciechowi Katnerowi* i Prof. dr hab. *Wojciechowi Pyziolowi* – za udzielenie cennych wskazówek i wartościowych uwag, które umożliwiły mi poprawienie pierwotnej wersji opracowania.

Warszawa, sierpień 2011 r.

Autor